

4. Горкуша О. Актуальність та актуалізація українського академічного релігієзнавства у контексті сучасних українських подій. *Актуальні дослідження суспільних наук*. Матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції (м.Умань, 23 березня 2023). С. 102-105. URL: <https://shorturl.at/djI26>.

Юрій Мєлков

Соціальна криза науки та демократизація наукових досліджень

Сучасний стан наукової діяльності, незважаючи на стрімкий розвиток наукоємних технологій, зокрема інформаційних та тих, які пов'язані з використанням штучного інтелекту, важко назвати інакше, як кризовим. Не лише в Україні, де проблеми науки почасти викликані об'єктивними умовами воєнного стану, зокрема зменшенням фінансування дослідницької діяльності, еміграцією вчених і руйнуванням інфраструктури, але й в усьому світі статус науки в суспільстві викликає певні занепокоєння. Передусім це пов'язане зі зниженням соціального престижу професії науковця, а як наслідок – і зі браком кадрів, особливо молоді.

Означена проблема постає як комплексна та багатомірна. У найбільш загальному аспекті можна сказати, що «суспільна недовіра до науки» постає свого роду реакцією на той сциєнтизм, який виступав характерною рисою європейської культури ХІХ–ХХ ст.: що більше наука претендувала на статус провідної форми культури (або ж «ідеологи від науки» претендували на такий статус від її імені), то сильнішим виявляється розчарування від розуміння невідповідності науки такому штучному щодо її сутності статусу. З одного боку, глобальні проблеми сучасності багато в чому постали перед нами внаслідок поширення технологій (що вони, у свою чергу, виникли завдяки саме науковим відкриттям); з іншого боку, властива науці схильність до достовірного, загального та об'єктивного знання обертається – особливо для буденної свідомості – нездатністю давати швидкі й однозначні відповіді на життєво важливі для людини повсякденні питання.

Така ситуація закономірно приводить до формування та поширення «альтернативних» щодо наукового форм знання, які претендують принаймні на частину колишнього авторитету класичної науки, – починаючи від «народної науки» (folkscience) та закінчуючи відвертою псевдонаукою. А також і до згаданого вже суспільного розчарування в академічній науці, до неприйняття науки в цілому, з усіма її знаннями та методами. Як, зокрема, із прикрістю зазначає дослідник сучасних електронних мас-медіа Крістіан Фукс, в епоху «політики постправди» та «фейкових новин», які поширюються по всьому світу через соціальні засоби масової інформації, люди «більше не довіряють фактам і експертам» – вони не досліджують раціональним шляхом, «що є дійсність, а що є вигадка, але припускають, що щось є істиною, якщо воно відповідає їхньому стану свідомості та ідеології» [2, с. 283].

Справа, власне, не в тому, що у людей немає потреби «довіряти фактам і експертам», а в тому, що встановити достовірність фактів і компетентність експертів виявляється занадто вже складною справою. Як стверджує, зокрема, естонський учений Юрі Ейнталу: «...може виявитися, що наукові інституції не виробляють науку, тоді як «ненауковці» займаються справжньою наукою» [1, с. 116]. Дослідник навіть називає таку ситуацію «інституційним виродженням науки»: скажімо, елітні університети схильні розглядати будь-яку дослідницьку діяльність, що здійснюється поза їх стінами, як ненаукову, а це призводить не лише до втрати довіри науковцям з боку суспільства, а й до корупції всередині науки, до зростання депресій і самогубств серед аспірантів і до «перевиробництва» професійних дослідників із науковими ступенями [1, р.117].

В певному сенсі ми маємо тут справу з наслідками «масовізації» науково-дослідної діяльності зокрема та вищої освіти в цілому: в ході розвитку людської цивілізації наука перетворилася із заняття відносно невеличкої кількості вільних ентузіастів, як це було у XVII–XIX ст., на професійну справу тисяч і навіть мільйонів «наукових працівників». Парадоксально, але така масовізація науки не призвела до її корінної демократизації, – скоріше, навпаки, класична наукова «республіка вчених» поступилася місцем надмірної централізації та бюрократизації наукової діяльності.

Втім, парадоксальність такого стану справ насправді легко пояснюється закономірною суперечністю між наукою як вільним і безкорисним пошуком істини та виробництвом знання, що відповідає саме класичному ідеалу наукової діяльності, – і наукою як соціальним інститутом, на який вона перетворюється як раз у ході своєї масовізації. Роботу згаданих уже тисяч і мільйонів «наукових працівників» організовує, координує та регламентує та чи інша державна або приватна установа. При чому робить вона це цілком інституційним, дегуманізованим чином – інакше вона не була би установою.

Проблема з академічною наукою полягає, на мій погляд, не в тому, що така «професійна» наука є обов'язково корумпованою, – а в тому, що в сучасному суспільстві вона стикається з викликами, які нездатна подолати сама по собі, оскільки суто інституційні критерії науковості виявляються якщо й не повністю недоречними, то принаймні недостатніми. Зокрема, це можна побачити на прикладі того, як оті державні та приватні установи, що регламентують наукову діяльність, аби впоратися з управлінням постійно зростаючою кількістю вчених і створюваних ними знань, застосовують такі критерії оцінювання, що не завжди виявляються адекватними. В якості прикладу можна навести формальні наукометричні підходи, які однаково застосовуються до різних дисциплін, включаючи суспільні та гуманітарні, та ґрунтуються на показниках кількості публікацій, в тому числі у таких закритих базах даних, як Scopus і WebofScience, – це потребує ще й значних коштів на оплату вартості обробки статей, які аж ніяк не відповідають рівню добробуту вчених України та більшості країн світу. Як переконливо демонструє, наприклад, індонезійський дослідник Сандерсан Оні, навіть у таких великих країнах, як Китай, Бразилія чи Індія, гонитва за формальними кількісними показниками академічної діяльності відповідно до вимог, установлених урядовими органами, призводить лише до втрати якості, до корупції, до поширення діяльності «хижацьких» журналів [3, с. 35], – а це все у свою чергу виступає ще одним фактором зниження суспільної довіри до науковців.

Така постановка питання примушує згадати про ще один фактор, який виступає перешкодою для сьогоденного розвитку науки, – брак мотивації (чи, точніше, бажання) з боку здобувачів

і науково-педагогічних працівників до дослідницької діяльності. Такий брак не є наслідком, скажімо, недостатнього фінансування: фінансування здатне лише надавати можливості проводити дослідження (якщо вони потребують коштовного обладнання) або суто зовнішнім чином стимулювати та заохочувати відповідну діяльність, але не формувати внутрішні мотивації до неї. І намагання реалізувати цю останню функцію шляхом встановлення вимог до кількості наукових публікацій врешті-решт ведуть лише до всіляких форм порушення академічної доброчесності, адже адміністративними методами не можна примусити людину до творчості, в тому числі до творчості наукової, особливо в контексті проведення досліджень у вищій школі. Примусити можна хіба що до спотворення та до імітації такої творчості – до того, що цитований уже Юрі Ейнталу йменує гучним виразом «*prokazuha-science*» [1, с. 117]. Звідси витікає й те, що певна доля «професійних» публікацій може мати віддалене відношення до власне науки, виступаючи результатом не творчості, а намагання «виконати план» будь-якими способами.

Крім того, як зазначають соціологи науки, у багатьох, особливо менш розвинених країнах світу, стає дедалі важче вибудувати академічну кар'єру, успішність якої багато в чому залежить не від здібностей, а від приналежності до привілейованих верств суспільства [4]. З одного боку, це зовсім не дивно: і за доби класичної науки як раз лише представники таких верств мали час і освіту для занять наукою. Можна, звичайно, слідом за Х. Ортегою-і-Гасетом, обґрунтовувати принципово «елітарний» характер науки, зайняття якою потребують рідкого природного таланту, до якого відноситься зокрема й прагнення до безкорисливого пошуку істини. В цьому плані «масовість» науки є запереченням цієї її особливості, та й сьогодні такий безкорисливий пошук істини навряд чи може виступати основною мотивацією до власної діяльності чисельних представників армії наукових працівників, змушених заробляти на життя, а тому й відповідати вимогам чи то держави, чи то грантодавців.

Втім, з іншого боку, демократизація наукової діяльності не може зводитися до формального збільшення кількості «професійних науковців»: наука є не просто *індустрією знання*,

але й культурою вільного наукового пошуку, культурою раціонального обґрунтування й аргументації, – і причетність до такої культури якомога більшої кількості людей виступає й критерієм розвиненості суспільства, в якому ці люди існують. Інша справа, що демократизація науки передбачає її реінституціоналізацію: наука доби Модерну, наука масова, має перетворитися на науку людиномірну, науку персоналізовану, науку демократичну, тим самим повертаючись на новому рівні до класичного ідеалу «республіки вчених», але не втрачаючи при цьому свого «масового», загальнолюдського характеру.

Література

1. Eintalu J. Institutional Degeneration of Science. *Philosophy Study*. 2021. 11(2). P. 116-123. DOI: <https://doi.org/10.17265/2159-5313/2021.02.005><https://doi.org/10.17265/2159-5313/2021.02.005>
2. Fuchs Ch. Digital Democracy and the Digital Public Sphere. – L.: Routledge, 2023. P. 283.
3. Onie S. Redesign open science for Asia, Africa and Latin America. *Nature*. 2020. 587(7832). P. 35-37. URL: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-03052-3>
<https://www.nature.com/articles/d41586-020-03052-3>
5. Is Science Only for the Rich? *Nature*. 2016. 537. P. 466-470. URL: <https://www.nature.com/articles/537466a>
<https://www.nature.com/articles/537466a>

Марія Братасюк

Гуманізація соціальної політики як актуальна проблема сучасної України

1. Сучасна Україна три десятиліття тому взяла курс на демократичні перетворення, ствердження правового суспільства, євроінтеграцію. Ці перетворення здійснюються, але дуже стражденно і складно. Нині українці наполегливо намагаються вирвати себе із тенет московського рабства у відкритій кривавій боротьбі на фронтах. За період незалежності у країні з'явилося чимало нових реалій життя і найважливішою з поміж них – це поява української людини нового типу – людини ринкового